

ՉԱՅՐՈՒՅԹ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՂ ՍՈՄԱՏԻԿ ԴԱՐՉՎԱԾՔՆԵՐԸ ԻՏԱԼԵՐԵՆՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Սույն հոդվածը նվիրված է գայրույթ հույզն արտահայտող սոմատիկ դարձվածքների գուգադրական ուսումնասիրությանը իտալերենում և հայերենում: Մարմնի մասերի անվանումներով դարձվածքները լայն տարածում ունեն երկու լեզուների դարձվածային ֆոնդում: Հոդվածում գուգադրվում են միևնույն բաղադրիչով կազմված իտալերեն և հայերեն դարձվածքները՝ շեշտը դնելով դարձվածքների հիմքում ընկած փոխաբերական պատկերի վերլուծության վրա, որի արդյունքում ի հայտ են գալիս լեզվամշակութային ընդհանրություններ և տարբերություններ:

Բանալի բառեր. *դարձվածաբանություն, դարձվածային ֆոնդ, լեզվամշակույթ, սոմատիկ դարձվածքներ, սոմատիկ բաղադրիչ, փոխաբերական պատկեր, գուգադրական վերլուծություն*

Առարկաները և երևույթները լեզվում կարող են արտահայտվել ոչ միայն մեկ բառով, այլև միանգամայն այլ նշանակություն ունեցող և իմաստային այլ դաշտերի վերաբերող մեկից ավելի բառերով: Առաջին դեպքում գործ ունենք առարկայական, իսկ երկրորդում՝ պատկերավոր մտածողության հետ, որի վառ դրսևորումն է դարձվածքը: Ինչպես նշում է Խ. Բադիկյանը, պատկերավոր մտածողությունը ներհատուկ է դարձվածային միավորին, գրեթե յուրաքանչյուր դարձվածքի /Բադիկյան, 2000: 16/: Կարճ ու դիպուկ լեզվական այդ միավորները արտացոլում են լեզվի ազգային ինքնատիպությունը և կարևոր տեղ են զբաղեցնում յուրաքանչյուր լեզվի բառային ֆոնդում:

Հայտնի է, որ դարձվածքի, նրա սահմանների, լեզվաբանության համակարգում նրա ունեցած տեղի և տերմինաբանության վերաբերյալ լեզվաբանության մեջ չկա միասնական կարծիք: Հիմնական տարածայնությունները կապված են դարձվածքի սահմանների որոշման հետ: Այս հիմնահարցի վերաբերյալ լեզվաբանության մեջ գոյություն ունեն երկու հակադիր տեսակետներ՝ դարձվածք՝ լայն ըմբռնմամբ և դարձվածք՝ նեղ ըմբռնմամբ:

Դարձվածքը լայն իմաստով ըմբռնող տեսաբանների շարքում պետք է նշել նախ և առաջ Վ. Վ. Վինոգրադովին, որի աշխատությունները նոր էջ բացեցին դարձվածաբանության պատմության մեջ: Ըստ Վ. Վ. Վինոգրադովի՝ դարձվածաբանությունն ընդգրկում է երեք տեսակի դարձվածային միավորներ՝ դարձվածային սերտաճումներ կամ իդիոմներ, դարձվածային միասնություններ և դարձվածային կապակցություններ /Виноградов, 1977: 149/: Դարձվածային միավորների երեք տեսակին Ն. Ս. Շանսկին ավելացրել է ևս մեկը՝ դարձվածային արտահայտություններ՝ իրենց կազմով և կիրառությամբ կայուն կապակցություններ, որոնք իմաստային տեսակետից ոչ միայն տարրալուծելի

են, այլև կազմված են ազատ իմաստով բառերից /Шанский, 1964: 201/: Ն. Մ. Շանսկին այս տիպի մեջ ներառում է առածներն ու ասացվածքները, ինչպես նաև բաղադրյալ տերմիններն ու սովորական արտահայտությունները: Դարձվածքի լայն ընթացման կողմնակիցներից են նաև Վ. Լ. Արխանգելսկին, Ա. Վ. Կունինը, Վ. Ն. Տելիան և այլք:

Այս տեսակետը քննադատվում է դարվածքը նեղ իմաստով ընկալող տեսաբանների կողմից, որոնք դարձվածքի սահմանները խիստ նեղացնելով՝ դարձվածք են համարում միայն իդիոմները: Դարձվածքի սահմանների նեղ ընկալման կողմնակիցներն են Ա. Ի Սմիրնիցկին, Ն. Ն. Ամստվան, Ա. Մ. Բարկինը, Բ. Ա. Լարինը, Վ.Պ. Ժուկովը և այլք:

Լեզվաբանության պատմության ընթացքը դեռ վերջնականապես չի հաստատել այս ուղղություններից որևէ մեկը:

Իտալական լեզվաբանության մեջ նույնպես դարձվածաբանության վերաբերյալ կարծիքները միշտ չէ, որ միմյանց հետ համընկնում են: Ինչպես նշում է Կ. Լապուչչին, դարձվածքի առանձնահատկությունները նրան հաղորդում են ոչ հստակ բնույթ, իսկ սահմանումը դարձնում ոչ ճշգրտիտ /Lapucci, 1984: 6/: Հիմնական և ամենակարևոր խնդիրը վերաբերում է այն հարցին, թե արդյոք ասացվածքները պետք է ներառել դարձվածքների մեջ, թե ոչ: Այս առնչությամբ Գ. Պիտտանոն գրում է, «ասացվածքի հիմքում որպես կանոն միշտ ընկած է ուսուցողական կամ բարոյախրատական սկզբունքը, որևէ նախազգուշացում, խորհուրդ կամ փորձով թելադրված խրատ, ուստի ասացվածքը կոչում են նաև «ժողովրդական իմաստություն», իսկ դարձվածքը ամենից հաճախ «կրճատված համեմատություն է», կամ երկու և ավելի բառերի համադրություն, որի իմաստը չի համապատասխանում նրա մասնիկների իսկական իմաստին» /Pittano, 1996: 3/:

Պ. Բեդիրյանը նշում է, որ լայն առումով դարձվածքը, կայուն բառակապակցությունն է՝ հայերենի համար առանձնացված չորս դրսևորումներով՝ բուն դարձվածք, դարձվածային արտահայտություն, հարադրական բայ, բաղադրյալ անվանում: Իսկ, այսպես կոչված, «բուն դարձվածքը» նա սահմանում է որպես բառերի կայուն, պատրաստի վերարտադրելի, վերաիմաստավորված կապակցություն, ուր բաղադրիչ բառերի ինքնուրույնությունը ձևական է, շարահյուսական կապը՝ մթագնած /Բեդիրյան, 1973: 5/:

Դարձվածքների մեծ մասը ունի ժողովրդական ծագում, դրանք նախ առաջանում են խոսակցական լեզվում, ապա նոր անցնում գրականին: Ընդ որում, դրանք ձևավորվում են այլևայլ ոճական հնարների միջոցով, ինչպիսիք են փոխաբերությունը, չափազանցումը, շրջասությունը, փոխանունությունը և համեմատությունը: Դարձվածքների աղբյուր հանդիսացող կյանքի բնագավառներն ու տարբեր կողմերը բազմաթիվ են /Գևորգյան, 1969/:

Լեզվամշակութային առանձնահատկությունների ուսումնասիրության համար հարուստ նյութ են հանդիսանում յուրաքանչյուր լեզվի սոմատիկ դարձվածքները: Դրանք այն դարձվածքներն են, որոնք պարունակում են մեկ կամ մեկից ավելի սոմատիկ բաղադրիչ, այսինքն՝ մարդու մարմնի որևէ մասի (օր.՝ *գլուխ, ուտք*) կամ նյութի և հեղուկի (օր.՝ *արյուն, լեղի*) անվանում:

Պատահական չէ, որ սոմատիկ բառապաշարը, որը ցանկացած լեզվում պատկանում է բառապաշարի հնագույն շերտին, մշտապես գտնվում է լեզվաբանների ուշադրության կենտրոնում: Ենթադրվում է, որ շրջակա աշխարհի ճանաչումը և մշակութայնացումը մարդը սկսել է ինքն իրենից: Այնուհետև, ինքն իրեն ճանաչելով՝ մարդն անցել է աշխարհի նկարագրությանը՝ իր մասին ունեցած գիտելիքներն ու պատկերացումները փոխանցելով շրջակա իրականությանը /Սերոբա, 2007: 134/: Յուրաքանչյուր մշակույթում հնագույն ժամանակներից մարմնի մասերին վերագրված խորհրդանշանները արտացոլված են նախ և առաջ տվյալ լեզվի դարձվածքներում, որոնց ուսումնասիրությունն էլ թույլ է տալիս վերհանել մշակութային որոշակի առանձնակատկություններ:

Սոմատիկ բաղադրիչները լայն տարածում ունեն հույզեր արտահայտող դարձվածքներում, որոնցում արտացոլվում են հույզի դրսևորման երկու ձևերը.

ա. մարմնի անվերահսկելի ֆիզիոլոգիական արձագանքները հույզն առաջացնող ազդակի հանդեպ, օրինակ՝ երակազարկի, արյան ճնշման փոփոխություններ, բիբերի լայնացում, մաշկի գունատություն և այլն,

բ. մարդու կողմից վերահսկելի շարժումները՝ որպես արձագանք հույզն առաջացնող գործոնի հանդեպ /Սերոբա, 2007: 136/:

Հարկ է նշել, սակայն, որ դարձվածքներում արտացոլված ժողովրդական մեկնաբանությունները մարդկային օրգանիզմում տեղի ունեցող երևույթների մասին հաճախ պարզունակ են, երբեմն նույնիսկ սխալ, քանի որ հիմնված են բազմադարյան դիտումների ու անձնական փորձի վրա:

Մեր ուսումնասիրության նպատակը *գայրույթ* ատահայտող իտալերեն և հայերեն սոմատիկ դարձվածքների ուսումնասիրության միջոցով մշակութային ընդհանրությունների և տարբերությունների վերհանումն է:

Ե՛վ իտալերենում, և՛ հայերենում *գայրույթ* արտահայտող սոմատիկ դարձվածքները մեծ թիվ են կազմում. մեր ուսումնասիրության շրջանակում դիտարկվել են իտալերեն 64 և հայերեն 144 սոմատիկ դարձվածք: Դարձվածքները ներկայացնենք ըստ սոմատիկ բաղադրիչների՝ սկզբում անդրադառնալով այն գոյականներին, որոնք հանդիպում են երկու լեզուների դարձվածքներում:

Ամենահաճախ հանդիպող բաղադրիչներից է *գլուխը* (իտալերեն 5, հայերեն 28 դարձվածք): Լինելով մարդու մարմնի կարևորագույն մասը, որտեղ տեղավորված է կենտրոնական նյարդային համակարգի բարձրագույն բաժինը՝ գլխուղեղը, ինչպես նաև որոշ զգայարանների սկիզբը, գլուխը խորհրդանշում է մարդու մտածողությունը, բանականությունը, ինչպես նաև կյանքի հուզական ոլորտը: Երկու լեզուների դարձվածքներում էլ այն հանդես է գալիս որպես «գայրույթ առաջացնելու, գրգռելու կենտրոն».

- իտալերեն՝ *rompere il boccino* (բառացի՝ *գլուխը կտրել, ջղայնացնել, հունից հանել*), *montare la testa a qd* (բառացի՝ *որևէ մեկի գլուխն ուռեցնել, գայրացնել*), *spezzare la testa a qd* (բառացի՝ *որևէ մեկի գլուխը կտրել, նյարդայնացնել*),

- հայերեն՝ *մեկուն գլուխը ճաթեցնել, մեկի գլխի որդերը շարժել*:

Երկու լեզուներում էլ գայրույթի նշան է համարվում «տաք գլուխը».

- իտալերեն՝ *testa calda* (տաք գլուխ),
- հայերեն՝ *գլուխը տաք, գլուխը տաքանալ, կատարը տաք:*

Չայրույթ արտահայտող հայերեն դարձվածքներում *գլուխ* բառը ունի նաև փոխաբերական այլ կիրառություններ, օրինակ՝ «առարկա», որի վրա զեղվում է գայրույթը՝ *թույնը մեկի գլխին թափել, մեկի գլխին կրակ թափել, մեկի գլխին հավկիթ կոտրել, մեկի գլխին հուր ու կայծակ թափել*: Որոշ դարձվածքներում այն համեմատվում է եռացող կաթսաի հետ՝ *գլխի սկավառակը բարձրանալ, գլուխի թասը թռիչ* և այլն:

Երկու լեզուներում լայն տարածում ունեն *արյուն* բաղադրիչով կազմված դարձվածքները (իտալերեն 8, հայերեն 19 դարձվածք): Արյունատար անոթներում հոսող այս կարմիր հեղուկի միջոցով սնվում և նյութերի փոխանակություն են կատարում մարմնի բոլոր բջիջները: Հետևաբար, գայրույթի ֆիզիոլոգիական դրսևորումը չի կարող չներգործել արյան վրա: Չայրույթի նշան է համարվում «եռացող» տաք արյունը, ինչը արտացոլված է երկու լեզուների դարձվածքներում.

- իտալերեն՝ *(ri)scaldarsi il sangue* (բառացի՝ *արյունը տաքանալ, ջղայնանալ*),
- հայերեն՝ *արյունը կռներում տաքանալ, արյունը տաք, արյունը բորբոքվել, արյունը կրակ առնել*:

Երկու լեզուների դարձվածքներում հանդիպում է նաև «պղտոր, դառը արյան» փոխաբերական պատկերը.

- իտալերեն՝ *guastare il sangue* (մեկի արյունը դառնացնել, գայրացնել), *farsi (del/il) cattivo sangue* (բառացի՝ իր արյունը փչացնել, բարկանալ, ջղայնանալ), *fare inacerbire (inacidire) il sangue a qd* (մեկի արյունը դառնացնել, գայրացնել),

- հայերեն՝ *մեկի արյունը պղտորել, արյունը պղտորվել*:

Ե՛վ իտալերենում, և՛ հայերենում *գայրույթ* արտահայտող դարձվածքներում *արյուն* բաղադրիչը հաճախ է կիրառվում *գլուխ* և *աչք* բառերի հետ: Դա պայմանավորված է ժողովրդական դիտարկումներով, որոնք հանգեցրել են այն ենթադրության, որ գայրացած մարդու աչքերը լցվում են արյունով: Մեկ այլ դիտարկման համաձայն՝ գայրանալիս արյունը բարձրանում է գլուխը.

- իտալերեն՝ *il sangue gli montò nella testa, il sangue gli andò al capo/alla testa* (արյունը գլուխն ընկավ, բարձրացավ), *avere il sangue agli occhi* (բառացի՝ *արյունը աչքերին տալ, շատ գայրացած լինել*),

- հայերեն՝ *արյունը գլխին լինել, արյունը գլուխը խուժել, արյունը գլուխը ցատկեցնել, աչքերն արյուն լցրած, աչքերից արյուն կաթել, աչքերն (աչքը) արյունով լցվել* և այլն:

Կան նաև միայն հայերենին բնորոշ փոխաբերություններ *արյուն* գոյականով, օրինակ՝ *արյունը թան շինել, արյուն երես* և այլն:

Հաջորդ բաղադրիչը *սիրտն* է, որը բազմաթիվ մշակույթներում ընկալվում է որպես մարդկային հույզերի կենտրոն: Մակայն *գայրույթ* հույզի դեպքում այն

առավել տարածված է հայերեն դարձվածքներում (իտալերեն 1, հայերեն 22 դարձվածք).

- իտալերեն՝ *a (di) mal cuore* (դժկամությամբ, զայրույթը զսպելով),
- հայերեն՝ *մեկի սիրտը պատռել, սիրտը այրվել, իր սիրտը բերանով դուրս բերել, սիրտը թույնով լի* և այլն:

Չայրույթի խորհրդանիշ է համարվում մաղձը/լեղին, որը լյարդից արտազատվող, և ստամոքսի մեջ հոսող դառնահամ և դեղնավուն հեղուկ է: Ե՛վ հայերենում և՛ իտալերենում, ինչպես նաև մի շարք այլ լեզուներում, այն անգամ պատկանում է *զայրույթ* բառի հոմանիշների թվին: Այս փաստն ունի ֆիզիոլոգիական բացատրություն. երկարատև զսպված զայրույթը հանգեցնում է լեղապարկի բորբոքման և լեղու անշարժացման ու կուտակման: Ոստի միանգամայն հասկանալի է այս բաղադրիչով կազմված *զայրույթ* արտահայտող դարձվածքների առկայությունը երկու լեզուներում (իտալերեն 12, հայերեն 3 դարձվածք).

- իտալերեն՝ *guastarsi la bile* (բառացի՝ իր լեղին պղտորել, զայրանալ), *sfogare la bile* (բառացի՝ մաղձը թափել, պոռթկալ, զայրույթը զեղել), *masticare bile* (բառացի՝ մաղձը ծամել, զայրանալ), *buttare fuori (via) il fiele* (մաղձը դուրս թափել, զայրանալ),

- հայերեն՝ (սրտի) *մաղձը (լեղին, մեկի վրա) թափել, մաղձը խառնվել* և այլն:

Չայրույթ արտահայտող դարձվածքներում ամենահաճախ հանդիպող բաղադրիչներից են նյարդերը և ջիղերը (իտալերեն 7, հայերեն 12 դարձվածք): Նյարդերից է կախված մարդու ընդհանուր հոգեվիճակը, քանի որ գրգռները ծայրամասերից գլխուղեղին և ողնուղեղին, և հակառակը, փոխանցվում են նյարդերի միջոցով: Երկու լեզուների դարձվածքներում արտահայտված են գրեթե նույն՝ «լարված» և «հեշտ դիպչելի» նյարդերի փոխաբերությունները.

- իտալերեն՝ *tirare i nervi* (բառացի նյարդերը ձգել, լարել, նյարդերի վրա ազդել), *avere i nervi scoperti* (*tesi, in pezzi, a fior di pelle*) (նյարդերը լարված լինել, (բառացի՝ նյարդերը անձածկ, կտոր-կտոր, մաշկի մակերեսին լինել)), *scorticare i nervi* (բառացի՝ նյարդերը քերթել, տանջել, նյարդայնացնել),

- հայերեն՝ *նյարդերը տեղի տալ, ջիղերը ոտքի ելլել, մեկի նյարդերը սղոցել* և այլն:

Մեծ թիվ են կազմում դեմքի մաս ցույց տվող գոյականներով կազմված դարձվածքները: Դիմախաղի՝ այսինքն աչքերի, հոնքերի, շրթունքների, քթի և այլն, կտորոցինացված շարժումների օգնությամբ մարդն արտահայտում է ամենաբարդ և տարբեր հուզական վիճակներ: Այսպես, օրինակ, նյարդայնացման և զայրույթի դրսևորում է համարվում հոնքերի խոժոռումը, դեմքի կարմրելը, բերանում փրփուր հայտնվելը: *Չայրույթ* հույզին բնորոշ դիմախաղի այս և այլ փոփոխությունները արտացոլված են իտալերեն և հայերեն մի շարք դարձվածքներում:

Առավել տարածված բաղադրիչը աչքն է (իտալերեն 4, հայերեն 28 դարձվածք): Չայրույթի պահին մարդու աչքերում հայտնվող փայլը երկու լեզուների դարձվածքներում արտահայտված է միևնույն փոխաբերությամբ.

- իտալերեն՝ *schizzare il fuoco dagli occhi* (բառացի՝ աչքերից կրակ դուրս գառկել, կատաղած լինել),

- հայերեն՝ *աչքերից կրակ (կրակ ու կայծակ) թափվել, աչքերից շանթեր թափել*:

Հակառակ երևույթի նկարագրությունը՝ որպես զայրույթի դրսևորում, նույնպես հանդիպում է երկու լեզուների դարձվածքներում.

- իտալերեն՝ *perdere il lume dagli occhi* (բառացի՝ աչքերի լույսը կորցնել, զայրանալ),

- հայերեն՝ *աչքերը մթնել*:

Հայտնի է նաև, որ զայրացած մարդու աչքերում հայտնվում է սպառնացող հայացք՝ ուղղված զայրույթի օբյեկտին: Այս երևույթը նույնպես իր արտացոլումն է գտել երկու լեզուների դարձվածքներում, սակայն տարբեր փոխաբերությունների միջոցով.

- իտալերեն՝ *avere (fare) gli occhi di basilisco* (բառացի՝ առասպելական արքայօձի աչքերն ունենալ, զայրացած նայել),

- հայերեն՝ *մեկի վրա աչքերը ոլորել*:

Չայրացած մարդու սպառնացող հայացքի անբաժան մասն են կազմում նաև *հոնքերը* (իտալերեն 1, հայերեն 6 դարձվածք).

- իտալերեն՝ *aggrottare le ciglia* (բացի՝ *հոնքերը խոժոռել, բարկանալ*),

- հայերեն՝ *հոնքերը (խսկց. ունքերը, նոթերը) կիտել, ունքերը ոտի տակերը քցել, ունքը ունքին մոտիկ քաշել* և այլն:

Բերան բաղադրիչով կազմված և՛ իտալերեն, և՛ հայերեն դարձվածքներում (իտալերեն 2, հայերեն 9 դարձվածք) հանդիպում է երկու լեզուներին բնորոշ հետևյալ փոխաբերական պատկերը.

- իտալերեն՝ *avere/far venire la bava alla bocca* (բառացի՝ բերանին փրփուր ունենալ/ բերանից փրփուր բերել, զայրացած, կատաղած լինել/ կատաղեցնել), *con la schiuma alla bocca* (բառացի՝ բերանին փրփուր, զայրացած),

- հայերեն՝ *բերանը փրփել, բերանը փրփրոտացնել, փրփուրը բերանին* և այլն:

Այս փոխաբերության հիմքում հավանաբար ընկած է *կատաղություն* հիվանդության հետ զուգադրությունը: Ինչպես հայտնի է, այս հիվանդության ախտանիշներից է ուժեղ թքարտադրությունը: Մեկ այլ ախտանիշի՝ շնչառական մկանների ջղաձգումների արդյունքում թուրք հաճախ վերածվում է փրփուրի:

Հայերեն դարձվածքներում հանդիպում են նաև այլ փոխաբերություններ՝ կապված զայրացնելու, ինչպես նաև զայրացած խոսքեր տեղալու հասկացության հետ՝ *բերանը դառը (տաք) ջուր բերել, աչքերը փակել, բերանը բաց անել* և այլն:

Ատամների միջոցով զայրույթի դրսևորման հայտնի պատկերները արտահայտված են հայերեն դարձվածքներում: Մեր կողմից ուսումնասիրվող իտալերեն դարձվածքների շարքում այս բաղադրիչը հանդիպում է միայն մեկ դարձվածքում, որի փոխաբերության հիմքում ընկած է զայրացած մարդու՝ օձի

կամ թունավոր ատամ ունեցող միջատների հետ համեմատությունը (իտալերեն 1, հայերեն 5 դարձվածք).

- իտալերեն՝ *avere il dente avvelenato* (բառացի՝ թունավոր ատամ ունենալ, ռիս պահել, գայրանալ),

- հայերեն՝ *ատամները սեղմվել, ատամները ներս քաշել* և այլն:

Դեմքի մաս ցույց տվող վերջին գոյականը շուրթն է, որը, սակայն, լայն տարածում չունի *գայրույթ* արտահայտող դարձվածքներում (մեկական դարձվածք յուրաքանչյուր լեզվում).

- իտալերեն՝ *col veleno sulle labbra* (բառացի՝ թույնը շուրթերին, գայրացած),

- հայերեն՝ *շուրթերն ուռեցնել*:

Երկու լեզուներում էլ հանդիպում են ոչ միայն դեմքի առանձին մասերի անվանումներով, այլև հենց դեմք/երես բաղադրիչով դարձվածքներ (իտալերեն 7, հայերեն 3 դարձվածք): Իտալերենում գայրացած մարդու չար և սպառնացող հայացքը համեմատվում է խորթ մոր հայացքի հետ, իսկ հայերեն դարձվածքի հիմքում ընկած է կենցաղային ոլորտից վերցված փոխաբերական համեմատություն.

- իտալերեն՝ *fare viso di matrigna* (բառացի՝ խորթ մոր դեմք ընդունել, գայրույթ արտահայտել),

- հայերեն՝ *երեսից ժանգ թափվել*:

Սակայն գայրույթ հույզը դարձվածքներում առավել հաճախ արտահայտվում է խոժոռ դեմք արտահայտող տարբեր գոյականներով.

- իտալերեն՝ *fare (portare, prendere, tenere) il broncio a qd.* (խոժոռվել, բարկանալ ինչ-որ մեկի վրա), *far cipiglio* (մռայլվել, բարկանալ), *mettere su ghigna* (դեմքը խոժոռել, գայրանալ), *fare (tenere) il grugno* (գայրանալ, դեմքի գայրացած արտահայտություն ունենալ),

- հայերեն՝ *քթըպռոշ ընկի, քիթ-մռուր խառնել*:

Մարդկային խոսքն ուղեկցվում է ոչ միայն դիմաշարժությամբ, այլև զանազան ժեստերով, որոնք այս կամ այն գործողության կատարման, զգացմունքի կամ վիճակի արտահայտման խորհրդանշաններ են /Բեդիրյան, 1973: 110/: Սակայն, ինչպես նշում են հոգեբանները, գայրույթի պահին մարդու ժեստերը դառնում են աննպատակ և չկապակցված /Кеннон, 1927/, ինչի վառ ապացույցն է հետևյալ դարձվածքը՝

- իտալերեն՝ *mangiarsi (mordersi) le mani* (բառացի՝ սեփական ձեռքերն ուտել (կծել), գայրանալ, գայրույթն արտահայտել):

Այս բաղադրիչներով կազմված հայերեն դարձվածքներում արտահայտված է գայրույթն առաջացնող մարդուն սպառնալու կամ հանդիմանելու գործողությունը.

- հայերեն՝ *ձեռքը մեկի վրա թափ տալ / (մեկի վրա) մատը թափ տալ*:

Չգայրույթ արտահայտող իտալերեն և հայերեն դարձվածքներում ոչ մեծ քանակով հանդիպում են նաև մազեր, ուղեղ, մարմին/ջան, մաշկ բաղադրիչները:

Մազեր (իտալերեն 3, հայերեն 1 դարձվածք) բաղադրիչով կազմված իտալերեն դարձվածքներում արտահայտված է ամբողջությամբ զայրույթով լցված լինելու գաղափարը`

- *avere le bizze fino alla punta dei capelli* (բառացի` մինչև մազերի ծայրը զայրացած լինել, մոլեզունել), *avere il diavolo per capello* (բառացի` մազին սատանա ունենալ, մոլեզունել),

իսկ հայերենում դյուրագրգիռ մարդը համեմատվում է անկայուն` մազից կազմված կամուրջի հետ`

- *մազե կանտարա:*

Ուղեղ գոյականը երկու լեզուների դարձվածքներում (մեկական դարձվածք) հանդես է գալիս նույն գործառնությամբ, ինչ գլուխ բաղադրիչը, այն է` նյարդային համակարգի, հույզերի կենտրոն.

- իտալերեն` *gli salgono i fumi nel cervello* (բառացի` ծուխը ուղեղն է բարձրանում, զայրանում է),

- հայերեն` *ուղեղը շարժել:*

Միմյանց շատ մոտ գործառնությամբ են հանդես գալիս նաև մարմին և մաշկ բաղադրիչները իտալերեն դարձվածքներում (մեկական դարձվածք)`

- իտալերեն` *mettere l'inferno in corpo* (բառացի` դժոխքը մարմնում դնել, բարկացնել, կատաղեցնել), *avere il diavolo nella pelle* (բառացի` մաշկի մեջ սատանա ունենալ, մոլեզունել):

Հայերեն դարձվածքներում այդ բաղադրիչներով արտահայտված է մարդուն հավասարակշռությունից հանելու, ինքն իրենից դուրս բերելու երևույթը.

- հայերեն` *կաշվից դուրս բերել/կաշվից դուրս գալ, ջանին հասնել:*

Այժմ անդրադառնանք այն սոմատիկ գոյականներին, որոնք հանդիպում են լեզուներից միայն մեկի դարձվածքներում:

Չայրույթ արտահայտող միայն իտալերեն դարձվածքներում է հանդիպում լյարդ բաղադրիչը, որի գործածությունը կապված է լեղու արտադրության հետ.

- *mangiarsi il fegato* (un'ala di fegato, rodarsi/ smangiarsi il fegato) (բառացի` սեփական լյարդը (լյարդի մի մասը) ուտել/կրծել, զայրանալ, զայրույթից խեղդվել), *sentirsi cuocere il fegato* (բառացի` զգալ լյարդի այրվելը, ծայրահեղ զայրույթ զգալ):

Մյուս սոմատիկ բաղադրիչը, որ հանդիպում է միայն իտալերեն դարձվածքներում, քիթ է: Բոլոր դարձվածքների հիմքում միևնույն` նյարդայնացնող զգացողություն առաջացնելու միտքն է:

- *avere la mosca al naso* (բառացի` քիթն ճանճ ունենալ, զայրանալ, ինքն իրեն կորցնել), *saltare, venire la muffa al naso* (բառացի` բորբոսը քիթն ցատկել, զայրանալ), *far salire* (saltare, montare, venir) *la senape al naso* (բառացի` մանանեխը քիթն բարձրացնել, զայրացնել, կատաղեցնել):

Իսկ հետևյալ բաղադրիչները, ընդհակառակը, բնորոշ են զայրույթ հույզն արտահայտող միայն հայերեն դարձվածքներին.

- թոք` թոքերը հանել,

- բռունցք` իր բռունցքը սեղմել, (մեկի` մի բանի վրա) բռունցք թափ տալ,

- երակ/տամարը՝ տամարը տալ, երակների մեջ կրակ վազել,
- ոտք/պճեղ՝ ոտքերը գետնին խփել, մի ոտը ետ դնել, մինը՝ մյուսը՝ առաջ, պճեղներին կենալ, ձեռ ու ոտը դող լինել,
- կռնակ՝ կռնակեն փքիլ պաթիլ,
- ճիտ՝ ճիտը տնկել,
- կոկորդ կոկորդ կոկորդի և այլն:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ սոմատիկ դարձվածքները լայն տարածում ունեն ինչպես հայերենում, այնպես էլ իտալերենում, սակայն քանակական առավելությունը հայերենինն է: Հայերենը գերազանցում է իտալերենին նաև դարձվածքներում օգտագործված մարմնի մասերի անվանումների բազմազանության տեսակետից (18 գոյական իտալերենում, 23 գոյական հայերենում): Վերլուծության արդյունքում պարզ դարձավ, որ երկու ժողովուրդների՝ զայրացած մարդու օրգանիզմում և պահվածքում կատարվող փոփոխությունների վերաբերյալ դիտարկումները և մեկնաբանությունները կարող են համընկնել, ինչի վառ ասպացույցն է միևնույն փոխաբերական պատկերների հիման վրա կազմված դարձվածքների առկայությունը: Ի հայտ եկան նաև լեզվամշակութային տարբերություններ. մասնավորապես իտալերեն դարձվածքներում առավելապես արտահայտված է զայրացած մարդու ֆիզիոլոգիական զգացողությունը և ապրումները, իսկ հայերեն դարձվածքներում վառ կերպով նկարագրվում է զայրացած մարդու ագրեսիվ պահվածքը և վարվելակերպի փոփոխությունները: Իտալերենի համեմատ հայերեն դարձվածքներում ավելի շատ է արտահայտված «զայրացնելու» գաղափարը:

Ուսումնասիրության արդյունքում ևս մեկ անգամ համոզվեցինք, որ դարձվածքներում արտացոլված է տվյալ լեզուն կրող ժողովրդի կենցաղն ու աշխարհաճանաչումը, ուստի նաև՝ հոգեբանությունը և ազգային մտածողությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բադիկյան Խ. Գ. Դարձվածային ոճաբանություն, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2000:
2. Բեդիրյան Պ. Ս. Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն, Երևան, «Լույս» հրատարակչություն, 1973:
3. Բեդիրյան Պ. Ս. Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2011:
4. Գևորգյան Ե. Հ. Հայերենի դարձվածքները, Երևան, Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն, 1969:
5. Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // *Избранные труды. Лексикология и лексикография*. М.: Наука, 1977.
6. Кеннон В. Физиология эмоций. Л.: Прибой, 1927.
7. Петрова Л. И. Человеческое тело и эмоции в контексте лингвокультурологии // Вестник ПГУ, Серия 3, 2007.

8. Черданцева Т. З., Рецкер Я. И., Зорько Г. Ф. Итальянско-русский фразеологический словарь. Москва: Русский язык, 1982.
9. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. Москва, 1964.
10. Lapucci C. Modi di dire della lingua italiana. Firenze: A. Vallardi, 1984.
11. Pittano G. Frase fatta capo ha, Dizionario dei modi di dire proverbi e locuzioni. Bologna: Zanichelli, 1996.
12. Radicchi S. In Italia, Modi di dire ed espressioni idiomatiche. Roma: Bonacci editore, 1985.

Г. ТОНОЯН – Соматические фразеологизмы, выражающие гнев в итальянском и армянском языках. – Данная статья посвящена изучению соматических фразеологизмов, выражающих эмоцию гнева в итальянском и армянском языках. Фразеологические единицы с компонентом «части тела» занимают большое место в фразеологическом фонде обоих языков. В рамках статьи проводится сопоставительный анализ фразеологизмов двух вышеотмеченных лингвокультур с компонентом соматизмов. Анализ фразеологизмов, построенных на метафорах, характеризующихся яркой образностью, способствует выявлению национально-культурных сходств и различий.

Ключевые слова: фразеология, фразеологический фонд, лингвокультура, соматические фразеологизмы, соматический компонент, метафорический образ, Сопоставительный анализ

G. TONUYAN – Somatic Phraseological Units Expressing “Anger” in Italian and Armenian. – The present paper is devoted to the study of somatic phraseological units which express the emotion of *anger* in Italian and Armenian. Phraseological units with the names of bodyparts constitute a considerable amount in phraseological funds of both languages. The contrastive study of somatic phraseological units is based on metaphoric image underlying the phraseological unit. As a result, some linguocultural similarities and differences have been revealed.

Key words: phraseology, phraseological fund, linguoculture, somatic phraseological units, somatic component, metaphorical image, contrastive analysis